

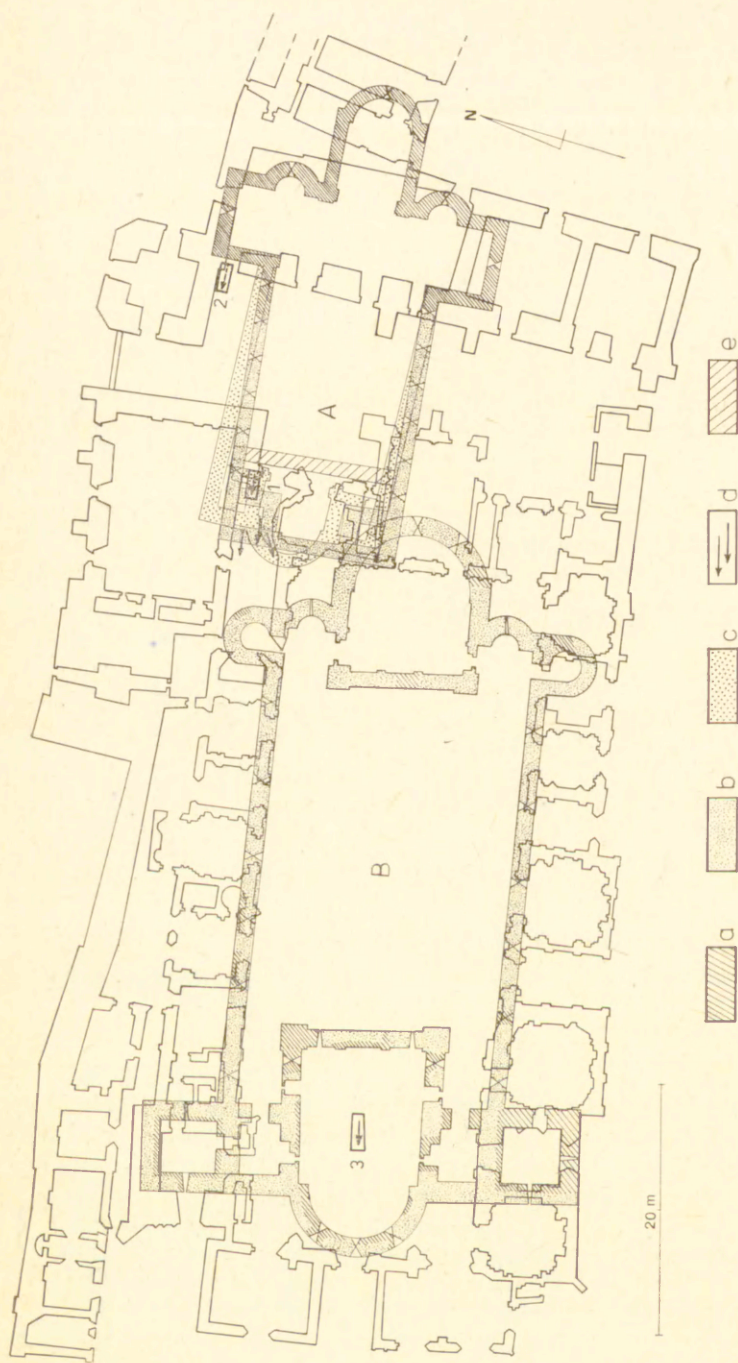
JANUSZ FIRLET, ZBIGNIEW PIANOWSKI

ROMAŃSKI GROBOWIEC ODKRYTY POD KAPLICĄ ŚW. MAŁGORZATY W KATEDRZE NA WAWELU

Pod kaplicą św. Małgorzaty, pełniącą funkcję zakrystii katedry wawelskiej, znajdują się dwie krypty grobowe założone w okresie nowożytnym. Krypta zachodnia, większa (ok. $8,5 \times 3,5$ m) stanowi podziemie najstarszej części kaplicy, pochodzącej z lat 1320-1322, natomiast wschodnia, znacznie mniejsza (ok. 3×3 m) została wzniesiona w obrębie murów młodszej — choć również gotyckiej — partii kaplicy. Obydwie krypty posiadają ceglane sklepienia beczkowe założone na osi E—W, wsparte częściowo na fundamentach gotyckich, częściowo na specjalnie wzniesionych ceglano-kamiennych ścianach. Pomieszczenia te połączone są wąskim korytarzykiem, niegdyś zamurowanym, obecnie otwartym. Zejście do wspomnianych krypt prowadzi z południowo-zachodniego narożnika kaplicy po niewielkich ceglanych schodach zbudowanych wraz z kryptą zachodnią.

Omawiane krypty nie były dotąd terenem badań archeologicznych, ślady na murach wskazują natomiast na prowadzenie tam badań architektonicznych, najprawdopodobniej przez S. Odrzywolskiego podczas restauracji katedry lub przez A. Szyszko-Bohusza w latach międzywojennych. Okazję do podjęcia prac wykopaliskowych stworzyły roboty instalacyjne związane z wykonaniem ciągu c.o. do kotłowni pod kapitularem (naprzeciwko kaplicy św. Mikołaja). Podczas odcyszczania do pomiarów zagruzowanej krypty wschodniej stwierdzono, iż na poziomie użytkowym w narożniku północno-wschodnim występują ślady warstwy destrukcji budowli murowanej w postaci grud zaprawy wapienno-piaskowej i kamieni wapiennych. Z uwagi na to, że A. Szyszko-Bohusz rekonstruował w tym miejscu przebieg zachodniej fasady tzw. I katedry romańskiej należało podjąć próbę weryfikacji hipotetycznego rozplanowania tej partii świątyni, wynikającego jedynie z rozważań teoretycznych. Za zezwoleniem władz kościelnych¹ przystąpiono więc do eksploracji niewielkiej sondy, początkowo o wymiarach ok. $0,6 \times 0,6$ m, poszerzonej następnie na całą północną część krypty. Okazało się, iż w partii zachodniej badanego obszaru znajduje się rozległy wkop przecinający starsze nawarstwienia zachowane jedynie we wschodniej części krypty. Wzdłuż ściany północnej zalegały resztki fundamentu wykonanego z kamieni wapiennych, niemurowanych oraz płytowych, o dość luźnej strukturze, lukach pomiędzy kamieniami, wypełnionych częściowo zaprawą wapienno-piaskową i ziemią. Nieco dalej na południe, w odległości ponad 0,5 m od północnej ściany krypty natrafiono na krawędź wylewki różowej zaprawy, przebiegającą po linii E—W. Wylewka ta zachodziła nieznacznie na kilka płytowych kamieni tworzących ścianę biegnącą równoległe do krawędzi wylewki. Po rozszerzeniu sondy w kierunku zachodnim i południowym oraz odpreparowaniu dalszych fragmentów obiektu można było wysunąć przypuszczenie, że mamy tu do czynienia z grobowcem złożonym z komory otoczonej ciosową obstawą kamienną oraz wylewki zaprawy z kamieniami wapiennymi, stanowiącej „wieko” grobu, przysypanego następnie warstwą piaszczystej ziemi. Wylewka zalegała na głębokości ok. 30 cm

¹ Składamy podziękowania ks. prałatowi F. Walancikowi za umożliwienie przeprowadzenia badań.

Ryc. 1. Kraków-Wawel. Budowle katedralne w północno-wschodniej partii wzgórza

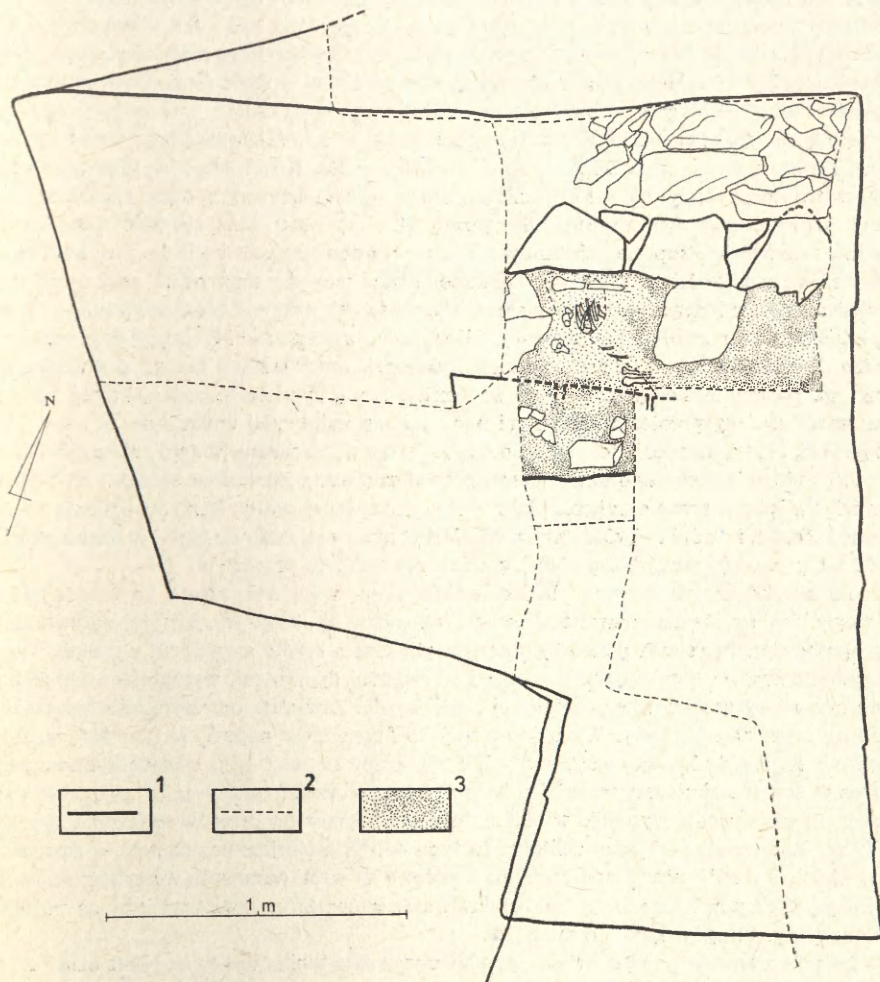
A — I katedra romańska (wg A. Szyzsko-Bohusza), B — II katedra romańska (wg J. Pietrusińskiego), 1 — murowany grobowiec pod kaplicą św. Małgorzaty, 2 — grobowiec pod więzą Sobieskiego, 3 — grobowiec biskupa Maurusa w krypcie św. Leonarda, a — zachowane fragmenty budowli (I katedra w wersji schematycznej A. Szyzsko-Bohusza z 1936 r.), b — rekonstruowane partie murów, c — nowszy wariant rekonstrukcji I katedry wg A. Walczego, d — groby pod kaplicą św. Małgorzaty, e — hipotetyczna rekonstrukcja przebiegu zachodniej ściany tzw. I katedry romańskiej (kościółka św. Gereona) wg autorów

Rys. J. Blitek

Cathedral buildings in the north-eastern part of the hill

A — Romanesque cathedral I (after A. Szyzsko-Bohusz), B — Romanesque cathedral II (after J. Pietrusiński); 1 — stone tomb beneath St. Margaret's chapel; 2 — tomb beneath Sobieski's tower; 3 — tomb of bishop Maurus in St. Leonard's crypt; a — preserved parts of the building (cathedral I in the schematic version of 1936 by A. Szyzsko-Bohusz); b — reconstructed parts of the wall; c — more recent variant of the reconstruction of cathedral I after A. Walczek; d — tombs beneath St. Margaret's chapel; e — hypothetical reconstruction of the course of the west wall of the so-called Romanesque cathedral I (St. Gereon's church) after the authors

poniżej obecnego poziomu użytkowego krypty. Stanowiła ją zaprawa wapienno-piaskowa z domieszką mialkiej polepy. Występowały w niej także nieregularnie rozmieszczone kamienie wapienne (płytkowe i nieumiarowe). Na przebadanym odcinku zaprawa miała grubość od 7 do ok. 30 cm, w partii północnej komory wchodziła głęboko do wnętrza grobu. Boczne ściany grobowca wzniesiono z dwu warstw starannie obrobionych ciosów wapiennych oraz kamieni bryłowatych (w zewnętrznej partii obstawy). Kamienie łączono zaprawą wapienno-piaskową. Wymiary ciosów w przebadanej, zachodniej części grobowca wynosiły: 42×8 cm, $? \times 21$ cm, 35×11 cm, 36×22 cm, przy czym górną warstwę stanowiły ciosy o płaskich i stosunkowo długich powierzchniach lico-

Ryc. 2. Kraków-Wawel. Krypta wschodnia pod kaplicą św. Małgorzaty, rzut poziomy z odsłoniętą częścią grobowca romańskiego

1 – lico wewnętrzne ścian krypty oraz obstawa grobowca, 2 – granice wykopów archeologicznych oraz granica eksploatacji we wnętrzu komory grobowej, 3 – wylewka różowej zaprawy

Rys. J. Blitek

Eastern crypt beneath St. Margaret's chapel, ground plan with the uncovered part of the Romanesque tomb

1 – inner face of the crypt wall and tomb setting; 2 – limits of archaeological trenches and of exploration inside the grave chamber; 3 – layer of pink mortar

wych, natomiast dolną — ciosy o proporcjach bardziej zbliżonych do kwadratu. Wysokość komory wynosiła około 30 cm, szerokość około 40 cm, szerokość grobowca wraz z obstawą — około 1 m. Długości obiektu nie ustalono ze względu na całkowite zniszczenie zachodniej ściany obstawy przez wkop gotycki oraz fakt, że część wschodnia znajduje się pod stopą ściany kaplicy.

Pragnąc zachować w nienaruszonym stanie wylewkę różowej zaprawy nakrywającą grobowiec, postanowiono przeprowadzić jedynie częściową eksplorację wnętrza, od strony zniszczonej ściany zachodniej. Początkowo planowano, że zbadanie grobu ograniczy się do stwierdzenia obecności czaszki szkieletu, która powinna — wg największego prawdopodobieństwa — znajdować się po stronie zachodniej. Jednakże w trakcie wybierania wypełniska nie natrafiono na kości czaszki i w związku z tym posunięto się dalej w głąb komory. Spoczywało tam kilka kości szkieletu ludzkiego: skupisko sześciu żeber (oraz dwa dalsze w głębi grobu), jeden krąg piersiowy, kość skokowa. Wzdłuż ścian obstawy zalegały kości rąk: przy ścianie północnej — kość ramieniowa, którą odpreparowano w ok. 3/4 długości, a przy ścianie południowej, dość daleko w kierunku wschodnim odsłonięto górne zakończenia kości przedramienia. Brak było kości ramiennej prawej ręki, obojczyków, nie stwierdzono także większej ilości kręgów i żeber. Kości leżały w piaszczysto-humusowej warstwie zawierającej drobne kamienie wapienne i grudki zaprawy, a także cienkie warstewki zaprawy wapienno-piaskowej z polepą (identycznej jak w wylewce). Dno nie było specjalnie przygotowane, stanowił je strop nie zniszczonych wkopem grobowym starszych warstw kulturowych.

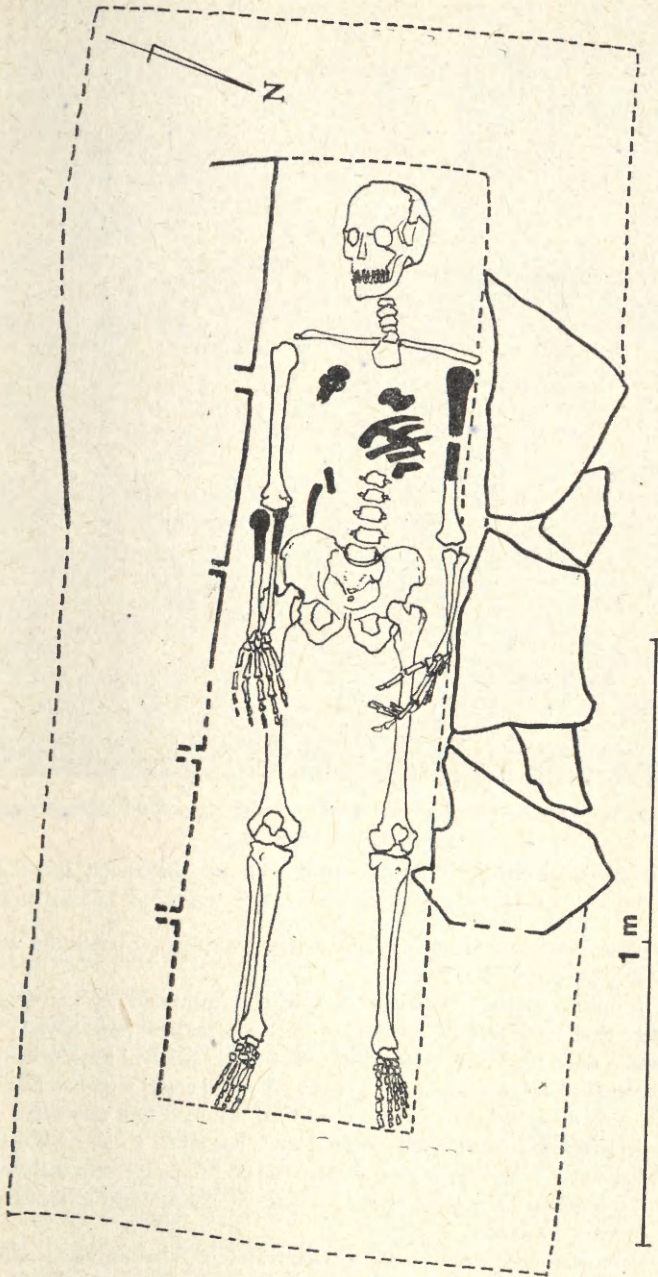
Rozmieszczenie kości szkieletu oraz znaczne ubytki mogłyby sugerować pochówek wtórny (przeniesienie ciała z innego miejsca), jednakże układ kości rąk wskazuje na zachowanie — przynajmniej częściowo — porządku anatomicznego. Pozostałe, brakujące kości mogły ulec rozkładowi, a bardzo „wysoko” leżąca kość skokowa może pochodzić ewentualnie z innego pochówka, naruszonego np. podczas wykonywania wkopu pod opisywany grobowiec. Czaszka, której lokalizację można wyznaczyć wg położenia kości ramiennej, została najpewniej zniszczona w całości przez wkop gotycki, wraz z zachodnią ścianą grobowca². Wydaje się, że można podjąć próbę rekonstrukcji pierwotnego ułożenia szkieletu oraz rozmiarów grobowca (ryc. 3). Znalezione szczątki nie pozwalają wprawdzie na jednoznaczne określenie płci i wieku pochowanej osoby, lecz rozpoznanie antropologiczne³ sugeruje, iż mógł to być mężczyzna o niezbyt masywnej budowie ciała, w wieku pomiędzy 30 a 50 lat (*maturus*), raczej bliżej górnej granicy podanego tu przedziału.

Podczas wykonywania wkopu na barokową kryptę pod wschodnią częścią kaplicy św. Małgorzaty uległy likwidacji starsze nawiązania aż do poziomu ok. 30-40 cm powyżej wylewki nakrywającej grobowiec. Przestrzeń pomiędzy obecnym poziomem krypty a wylewką wypełnia warstwa piaszczysto-humusowa z okruskami wapienia i węgielkami drzewnymi, występująca również pod poziomem budowy grobowca w południowej partii sondy. Zawierała ona wyłącznie wczesnośredniowieczny materiał zabytkowy. Wydobyto z niej 75 fragmentów naczyń, w tym 88% grupy VI surowca wg K. Radwańskiego, 9,3% grupy I, 1,3% grupy IV oraz 1,3% niezidentyfikowanej (tj. 1 fragment). Jest to najmłodszy materiał w bezpośrednim otoczeniu grobowca (z wyjątkiem wypełniska wkopu gotyckiego). Wystąpiło w nim m. in. kilka fragmentów brzegów naczyń, w tym jeden typu 29 wg Radwańskiego i jeden zbliżony do typu 43. Orientacyjnie można ten — stosunkowo niezbyt wielki — zespół zabytków datować na 2 połowę XI w. W warstwach wczesnośredniowiecznych zalegających poniżej poziomu budowy brak elementów, które przemawiałyby za późniejszą chronologią (np. brzegów typu 30) niż XI w.

W związku z tym rysuje się możliwość przybliżonego datowania obiektu na okres bliski 2 poł. XI i przełomu XI/XII w. Przeciwno zbyt wczesnemu datowaniu przemawia z kolei relacja wysokości zalegania stropu warstwy nad wylewką (pierwotnie powyżej 226,4 m n. p. m.) do poziomu przejścia

² Należy dodać, że w wypełnisku tego wkopu znaleziono m. in. kości szkieletu (szkieletów?) ludzkiego, w tym fragmenty czaszki, kręgi szyjne i piersiowe, obojczyk, mostek, a więc „brakujące” elementy pochówka w grobowcu. Oczywiście kości te mogą pochodzić z innych grobów zniszczonych przez wspomniany wkop.

³ Rozpoznanie kości dokonali doc. dr K. Kaczanowski i dr E. Gień z Instytutu Antropologii UJ w Krakowie, za co składamy Im podziękowania.

Ryc. 3. Kraków-Wawel. Próba rekonstrukcji grobowca romańskiego i układu szkieletu, wg autorów
Rys. J. Blitek

Attempted reconstruction of the Romanesque tomb and of the arrangement of the skeletons, after
the authors

Ryc. 4. Kraków-Wawel. Północno-wschodnia część krypty z odsłoniętym grobowcem

Fot. J. Barcik

North-eastern part of the crypt with the uncovered tomb

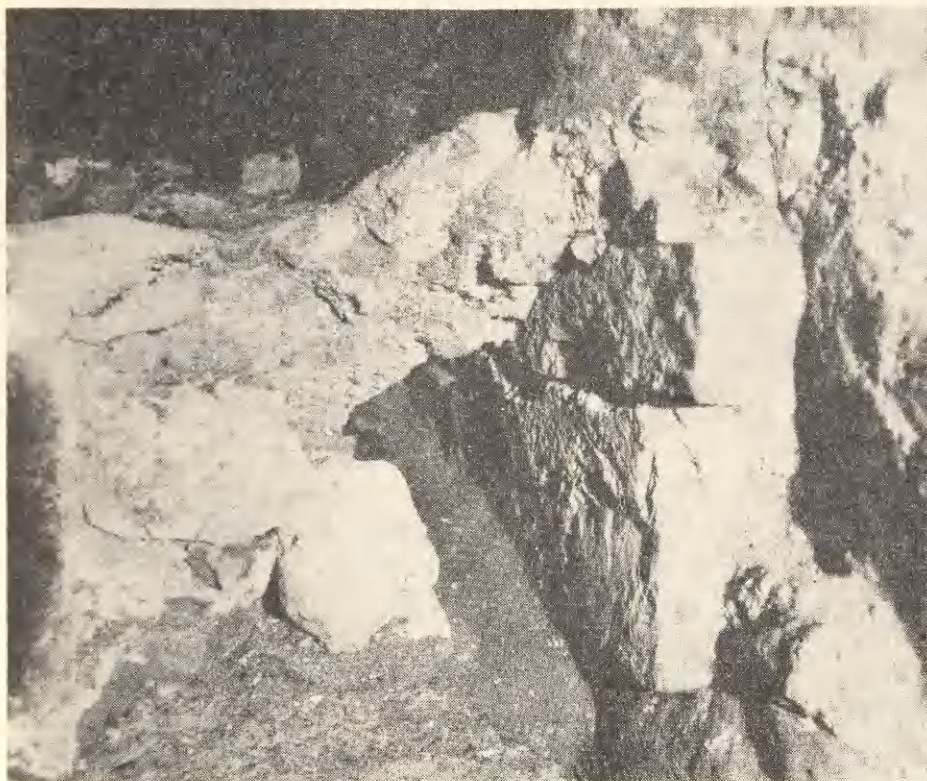
fundamentu w partię naziemną muru przedromańskiego odkrytego w pobliskim wykopie na dziedzińcu Batorego w 1970 r. (ok. 226,2 m n. p. m.)⁴.

Wydaje się, że można wiązać omawiany grobowiec z cmentarzem przykościelnym badanym w tym rejonie (nieco dalej na wschód) w latach 1914-1921 podczas prac związanych z odkopywaniem resztek bazylikowego kościoła, któremu przypisuje się funkcję świątyni katedralnej (św. Gereona). Cmentarz ten rozciągał się także z pewnością wokół zachodniej części tego kościoła, pomiędzy nim a tzw. II katedrą romańską, stojącą na miejscu obecnej. Może o tym świadczyć m. in. odkrycie zarysu przynajmniej trzech jam grobowych zawierających pochówki szkieletowe w krypcie zachodniej, z których jeden został przecięty, a dwa znalazły się pod fundamentem starszej części kaplicy (z 1320-1322 r.). Ze względu na podaną wyżej orientacyjną chronologię grobowca należałoby go łączyć z tzw. I katedrą romańską.

Lokalizacja grobowca oraz wspomnianych trzech innych, zapewne nieco młodszych grobów w krypcie zachodniej, przy równoczesnym braku w tym rejonie resztek fundamentów kościoła św. Gereona wskazuje na to, iż w rzeczywistości kościół ten nie sięgał tak daleko ku zachodowi, jak sugeruje to rekonstrukcja A. Szyszko-Bohusza oraz nowsza wersja S. Walczego⁵. Jego zachodnia

⁴ Informator Archeologiczny, Badania 1970 r., Warszawa 1971, s. 178.

⁵ A. Szyszko-Bohusz, *Z historii romańskiego Wawelu*, „Rocznik Krakowski”, t. XIX: 1923, s. 4-5 i ryc. 1a; S. Walcze, *Uzasadnienie rysunkowej rekonstrukcji pierwszej krakowskiej katedry (św. Gereona)*, 1967, maszynopis w Dziale Ikonografii Państwowych Zbiorów Sztuki na

Ryc. 5. Kraków-Wawel. Zachodnia partia grobowca, stan po wykonaniu częściowej eksploracji w komorze grobowej

Fot. J. Barcik

Western part of the crypt, state after partial exploration of the grave chamber

fasada przebiegała najpewniej na terenie dziedzica Batorego, mury mogły zostać gruntownie zniszczone przez wkopy na późniejsze, głęboko sadowione fundamenty budowli gotyckich. Także też A. Szyszko-Bohusza zakłada, iż południowa ściana skarbcza katedralnego (część wschodnia do załomu muru) jest posadowiona na fundamencie kościoła św. Gereona, nie uzyskała potwierdzenia w trakcie obecnych badań.

Na Wawelu odkryto dotąd — oprócz opisanego wyżej — pięć wczesnośredniowiecznych grobowców z murowaną obstawą kamienną, z tym że jedynie dwa z nich zawierały we wnętrzu pochówki. Pierwszy z nich to grobowiec wzniesiony z tufu oraz płyt wapiennych (wieko), odkryty przy północnym ramieniu transeptu kościoła św. Gereona, koło wieży Sobieskiego w początku lat dwudziestych, przez A. Szyszko-Bohusza⁶. Komora grobowa posiadała szerokość 53 cm i głębokość 56 cm. Część wschodnia obiektu została zniszczona przez mur zamku gotyckiego i zapewne w tym okresie został on wyrabowany. Datowany jest on przez Bohusza na okres między 1 poł. XI a przełomem XIII/XIV w.

Wawelu, s. 10-11 oraz ryc. 8 i plany 1 i 2; za udostępnienie ww. maszynopisu dziękujemy p. mgr B. Fischinger.

Fundamenty kościoła św. Gereona, wykonane z piaskowca, posadowione zostały na skale, dochodząc w północnym ramieniu transeptu do głębokości aż ok. 4 m. Za takowy fundament nie mogą być więc uznane resztki muru znajdującego się po północnej stronie grobowca. Są bowiem wykonane z wapienia i nie schodzą głęboko ku skale.

⁶ Szyszko-Bohusz, *op. cit.*, s. 6 i ryc. 9 na s. 13.

Drugi obiekt — to grobowiec biskupa Maurusa w krypcie św. Leonarda, odkryty w 1938 r. przez Szyszko-Bohusza⁷. Jest to kamienny sarkofag trapezowatego kształtu, wykonany z niewielkich kostek wapiennych, posiadający w zachodniej partii płytką niszę na głowę zmarłego. Komora grobowa jest długa na ok. 2,3 m (+15 cm wnęki), szeroka w części zachodniej na ok. 70, a we wschodniej na ok. 60 cm i głęboka na 0,5 m⁸. Nakryta była płytą (lub płytami) z piaskowca. Biskup Maurus zmarł w 1118 r., datę tę uważa się za górną granicę ukończenia zachodniej partii II katedry romańskiej.

Dalsze trzy obiekty odkryto już w trakcie badań powojennych. W południowo-zachodniej apsydzie kościoła „B” odsłonięto w 1966 r. grobowiec o obstawie wzniesionej z podłużnych ciosów piaskowcowych⁹, nakryty płytą o wymiarach ok. 200×65 cm z rytem przedstawiającym krzyż grecki. Głębokość komory wynosiła zapewne ok. 40 cm. Znajdował się w niej szkielet mężczyzny pozbawiony wyposażenia. Obiekt uważany jest za XI-wieczny bądź pochodzący z początku XII w.¹⁰

W 1978 r., podczas badań rotundy jednoapsydowej koło baszty Sandomierskiej, przy murze stanowiącym najprawdopodobniej fundament kolumnady empory zachodniej odsłonięto częściowo prostokątny obiekt murowany z piaskowca, usytuowany na osi kościoła. Jego górna partia nie jest zachowana, został on również przecięty przez wspomniany mur. Forma i lokalizacja mogą przemawiać za uznaniem go za rozpoczęty (?) grobowiec¹¹.

! Kolejny obiekt, który można interpretować podobnie jak poprzedni, został odkryty w 1981 r. na północnej krawędzi wzgórza, naprzeciwko kapitulacza (na E od bastionu Władysława IV). Do chwili obecnej odsłonięto południowo-zachodnią część komory grobowej oblicowanej stosunkowo cienkimi, starannie obrobionymi, prostokątnymi płytami piaskowcowymi o wymiarach ok. 1×0,5 m. Płyty tworzą wykładzinę dna i bocznych ścian komory otoczonej ponadto dość grubymi murami wykonanymi z płytowego wapienia łączonego zaprawą gipsową. Obiekt został usytuowany w zachodniej części przedromańskiej rotundy, która jest przedmiotem aktualnie prowadzonych badań¹².

Każdy z wymienionych wyżej obiektów posiada więc odmienną konstrukcję. Grobowiec w krypcie pod kaplicą św. Małgorzaty jest nieco zbliżony pod tym względem do grobu Maurusa (regularnie obrobiony wapień w obstawie), lecz ciosy okładziny komory ma znacznie większe. Wylewka różowej zaprawy z kamieniami nie znajduje analogii na Wawelu, pewne podobieństwo wykazuje kilka grobów w Wiślicy (przy kościele na ul. Batalionów Chłopskich), są one nakryte wylewkami różowej zaprawy gipsowej. Podobnie grób nr 17/61 w kościele tynieckim nakryty jest wylewką zaprawy wapiennej. Cmentarzysko wiślickie datowane jest na XI i XII w., a grób tyniecki na koniec XI w.¹³

Na zakończenie wypada stwierdzić, iż próba identyfikacji zmarłego złożonego w omawianym grobowcu nie jest możliwa na bazie posiadanych informacji. W badanej części komory nie stwierdzono wyposażenia, które mogłoby stanowić jakąś wskazówkę w tym względzie.

⁷ A. Bochnak, *Grób biskupa Maura w krypcie św. Leonarda na Wawelu*, „Rocznik Krakowski”, t. XXX: 1938, s. 239-248; A. Szyszko-Bohusz, *Studia nad katedrą wawelską. Druga katedra romańska*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, t. VIII: 1946, z. II, s. 117.

⁸ Dokumentacja z badań A. Szyszko-Bohusza w Archiwum Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu.

⁹ H. Zoll-Adamikowa, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski*, cz. II, *Analiza*, aneks, Prace Komisji Archeologicznej PAN w Krakowie, nr 11, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 168-170; S. Koziół, M. Fraś, *Stratygrafia kulturowa w rejonie przedromańskiego kościoła „B” na Wawelu*, Prace Komisji Archeologicznej PAN w Krakowie, nr 17, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979, s. 69-71, 74-75, 106, ryc. 37-40.

¹⁰ A. Żaki, *Odkrycie nowego reliktu przedromańskiego na Wawelu (tzw. kościół „B”)*, cz. I, Spraw. PAN Kraków, R. 1966, s. 24-27; Koziół, Fraś, *Stratygrafia...*, s. 69-75; T. Jurkowlaniec, *Nagrobki przedromańskie i romańskie w Polsce*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. XII: 1981, s. 35-36.

¹¹ M. Szewczyk, W. Szukier, *Na Wawelu — budowla dwunasta i trzynasta*, „Z otchłani wieków”, R. XLV: 1979, z. 1, s. 64.

¹² Badania autorów (Pracownia Archeologiczna KOZK kierowana przez S. Koziół, naukowe kierownictwo badań prof. dr hab. J. T. Frazik).

¹³ Zoll-Adamikowa, *Wczesnośredniowieczne...*, cz. I, Prace Komisji Archeologicznej PAN w Krakowie, nr 6, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1966, s. 130 (Wiślica), 121, 128 (Tynec).

Dalsze badania wnętrza grobowca, które należy przeprowadzić metodami nie powodującymi zniszczeń substancji architektonicznej, dostarczą może w przyszłości nowych danych uzupełniających niniejszy komunikat.

*Pracownia Archeologiczna
Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego
na Wawelu*

JANUSZ FIRLET, ZBIGNIEW PIANOWSKI

A ROMANESQUE TOMB DISCOVERED BENEATH ST. MARGARET'S CHAPEL IN THE WAWEL CATHEDRAL ,

In early 1981 a tomb built of limestone slabs and a layer of limestone-sandy mortar with an addition of daub, pink in colour, was discovered in the eastern crypt beneath St. Margaret's chapel. The layer of mortar covered the grave chamber, 0,4 m wide and about 0,30 m deep. The western part of the chamber was explored, yielding a few human bones. There was, however, no skull, which — together with the western wall of the setting — was destroyed by an extensive Gothic ditch. Finds from surrounding layers allow us to date the tomb tentatively to the period around the second half of the 11th and the turn of the 11th/12th centuries. The tomb can probably be linked with the churchyard neighbouring with the so-called Romanesque cathedral I. The situation of this and other tombs discovered nearby (in the western crypt) and the absence of any traces of the foundations of St. Gereon's church in both crypts indicate that the church did not reach as far west as the reconstruction made by A. Szyszko-Bohusz suggests.

